

Wetenschap over spelling (2)

In het mei-nummer voerden de taalkundigen Jet Wester en Geert Booij een discussie over het trema in de Nederlandse spelling. Booij heeft ook kritiek op een ander onderwerp uit het winnende ECI-essay van Wester: paragraaf 1.3.2 over 'Spelling als onderliggende vorm'. Allereerst volgt hier een samenvatting van deze paragraaf door Wester, daarna het commentaar van Booij, en als afsluiting van de discussie heeft Wester het laatste woord.

Spelling als onderliggende vorm

Samenvatting van de gelijknamige paragraaf 1.3.2. uit het essay van Jet Wester – winnares eerste prijs ECI-essayprijsvraag 'Gaat het Nederlands teloor?'

Op het eerste gezicht is de spelling van de medeklinkers s/z en f/v op woord-einde niet consistent met de spelling van p/b en t/d. We schrijven *heb* en *woord*, op grond van *hebben* en *woorden*, maar daarnaast ook *huis* en *geef*, terwijl het in het meervoud toch *huizen* en *geven* is.

Een nauwkeurige analyse van het Nederlandse klanksysteem maakt duidelijk dat we in *heb* en *woord*, net als in *paard* (zie kader), met onderliggend stemhebbende b's en d's te maken hebben. Maar die onderliggende vorm eindigt bij de wrijfklanken nu juist op de stemloze variant: *huis* en *geef*, net als in spelling. Wester besluit daarom haar analyse zo:

"De spelling van het Nederlands, zo luidt de wonderlijke conclusie, blijkt in de asymmetrie (van *geef* en *heb*, etc.) allesbehalve inconsistent te zijn: het is slechts een duidelijke fingerwijzing hoe de abstractheid van onze spelling geïnterpreteerd, *begrepen* kan worden. Voor zover de spelling afwijkt van het fonetische 'spellen zoals je 't zegt' codeert die spelling een heel precieze *mentale representatie* van taal, namelijk de onderliggende vorm zoals die in de modernste theoretische taalkunde (om heel andere, theoretische redenen) aangenomen wordt."

De precieze taalkundige gronden voor deze analyse kunnen niet heel kort worden samengevat; de liefhebber wordt verwezen naar Westers essay.

Twee in het oog springende argumenten zijn echter de volgende.

In de eerste plaats blijkt dat de beschreven asymmetrie niet alleen in de spelling, maar ook in het klanksysteem van onze taal aan de orde is. Bijvoorbeeld vóór het achtervoegsel *-elijk*: het is ook in de uitspraak *liefelijk*, *vreselijk*, *huiselijk*, *sterfelijk*, etc. naast *woordelijk*, *onhebbelijk*, *dodelijk*, *onvermijdelijk*, etc. We zien hier niet alleen in spelling maar ook in de uitspraak de onderliggende vorm opduiken!

Het tweede argument is dat we met een stemloze onderliggende f en s als uitgangspunt, vervolgens een klankregel kunnen aannemen, die er als volgt uitziet:

(20) s wordt z, en f wordt v na lange klinkers of na l, r, m, n (als die f en s vóór een klinker staan).

Deze regel verklaart waarom z en v opduiken in meervouden als *huizen* en *geven*, en hij verklaart bijvoorbeeld ook waarom de meeste Nederlandse woorden na een *korte* klinker juist weer s en f laten zien: de regel heeft daar niet kunnen werken. Op die manier verantwoordt we dat *missen*, *lussen*, *blaffen* en *stoffen* wel onverdacht Nederlands zijn, en *mizzen*, *luzen*, *blavven* en *stovven* niet. In een voetnoot wordt daar voorts aan toegevoegd:

"De regel is overigens ook mooi aan het werk te zien in een aantal andere situaties. Zo bestaan er zogenaamde 'dubbele meervouden', zoals *bielzen* en *railzen*. Hun geschiedenis is *biel* en *rail*, enkelvoud; in het meervoud *biels* en *rails*, met een gewone, echte s. Wanneer deze vormen nu *opnieuw* in het meervoud worden gezet, komt er een situatie waarop regel (20) van toepassing zou zijn – en de s verandert hier inderdaad in een z.

Een zelfde soort situatie ontstaat wanneer we *fictieve* meervouden maken, zoals een meervoud voor de eigenaam *Hans*, met eveneens een echte, onverdachte s. Ook hier zal de regel opgaan: wanneer we *Hans* in het meervoud willen zetten, neigt de uitspraak naar *Hanzen*, met z. Ten slotte, ook de traditionele uitzonderingen op de regel (iedere regel heeft zo zijn uitzonderingen, dat mag) blijken vaak zeer instabiel te zijn geworden. Regel (20), zouden we kunnen zeggen, wint terrein in het Nederlands, en ook gevallen als *schransen*, *sjansen*, *sponsen*, etc. willen in de uitspraak steeds liever naar z."

Voorbeeld. Van onderliggende vorm naar gesproken vorm.

	onderliggende vorm:	/paard/	/paard + en/
	lettergreepverdeling:	(paard)	(paard)(den)
		↓	
regel:	d wordt t aan het eind van een lettergreep:	t	—
	gesproken vorm:	[paart]	[paarden]

Kritische kijk op Westers wonder

Geert Booij

Mevrouw Wester vooronderstelt in haar betoog een regel die in een bepaalde omgeving van de *f* een *v*, en van de *s* een *z* maakt. Maar die regel is twijfelachtig, want vele woorden gehoorzamen er niet aan, bijvoorbeeld *eisen*, *kansen*, *dansen*, *Jansen*, *kaarsen*, *nasaal*, *dorsaal*, *sjofel*, *tafel*, *rafel*, *twijfel*, en *kamfer*.

Bovendien is de conclusie die Wester op basis van haar analyse trekt, inderdaad wonderlijk. Immers, zelfs al zou haar regel correct zijn, dan nog is het Nederlandse spellingsysteem wel degelijk inconsistent, omdat soms de onderliggende vorm wordt weergegeven, zoals bij *paard*, en soms de gesproken vorm, bijvoorbeeld bij *huizen*. Zouden we de onderliggende vorm hier spellen volgens de analyse van Wester, dan resulteerde dat in *huisen*!

Mevrouw Wester knoopt aan haar betoog over de spelling van onderliggende vormen vast dat dit een prachtig systeem zou zijn, omdat onderliggende vormen de mentale representaties van woorden zijn. Maar je kunt onderliggende vorm en mentale representatie niet zomaar gelijkstellen.

Taalkundigen reconstrueren de onderliggende vorm van een woord op basis van alle bekende klankvormen van dat woord, bijvoorbeeld de onderliggende vorm /paard/ op grond van [paart] naast [paarden] (zie het kader). Taalgebruikers, onder wie kinderen, kunnen die onderliggende vorm pas bepalen als ze alle relevante klankvormen van een woord hebben gehoord en verwerkt. De spelling van een woord kan dus 'vooruitlopen' op de mentale representatie die de taalgebruiker van dat woord heeft.

Het volgende voorbeeld maakt dat duidelijk. Taalkundigen stellen vast dat de onderliggende vorm van [grint] moet zijn /grind/. Alleen zo kunnen ze verklaren dat we in de klankvorm [ontgrinding] een [d] horen. Maar kinderen hebben lang als mentale representatie /grint/ omdat ze het concrete woord *grint* (dat geen eenvoud heeft) veel eerder leren dan *ontgrinding*. En zelfs als de mentale representatie

van een woord gelijk te stellen zou zijn aan de onderliggende klankvorm ervan, is het de vraag of het spellen van onderliggende vormen een voordeel is. We hebben al gezien dat onderzoek op het gebied van lezen en schrijven aan toont dat de taalgebruiker van de hem bekende woorden een 'plaatje' in zijn hoofd heeft, een grafische code, die zorgt voor herkenning van het woord, zonder tussenkomst van de klankvorm. Van dat plaatje maken we ook gebruik bij het schrijven: als we niet meer weten hoe we een bepaald woord moet spellen, schrijven we het op, en kijken we of we het herkennen als de correcte grafische vorm van dat woord! Het maakt dan dus niets uit of die grafische vorm de onderliggende dan wel de gesproken vorm weerspie-

gelt. Beide situaties doen zich trouwens in het Nederlands voor: *paard* respectievelijk *huis*, en zonder dat dat problemen geeft voor de lezer.

Heeft spelling van onderliggende vormen dan niet op zijn minst het voordeel dat je zo steeds hetzelfde grafische beeld van een woord krijgt, bijvoorbeeld *-paard-* zowel in *paard* als in *paarden*? Dat is wel zo, maar in vele andere gevallen ontbreekt die grafische constantheid, zonder dat de lezer daar veel moeilijkheden door ondervindt. Vergelijk *huis* met *huiz-en*, *profeet* met *profet-en*, en *krab* met *krabb-en*.

Ik geloof daarom dat Wester haar lofzang op het wonderlijk mooie van de Nederlandse spelling niet voldoende baseert op beschikbare wetenschappelijke inzichten omtrent lezen en schrijven, ten onrechte stelt dat er geen inconsistentie is in de spelling van *paard* versus *huis*, en een te naïeve psychologische interpretatie geeft van een slechts gedeeltelijk juiste analyse van de spellingsystematiek.

Weerwoord

J. Wester

Over de uitzonderingen bij mijn tweede analyse, in algemene termen dit. Uitzonderingen ogen misschien dramatisch, maar zijn dat in de praktijk veel minder. De Nederlandse klemtoon heeft er misschien wel honderden – maar toch zijn de analyses koosjer. Het gaat in de taalkunde niet zozeer om statistiek of aantallen uitzonderingen die om wat voor historische redenen ook voorkomen, maar bijvoorbeeld wel om de vraag of een analyse het *produktieve*, of zo u wilt het 'levende' in de taal te pakken heeft. En dit is wat mijn regels willen: ze verantwoordt bijvoorbeeld dat nieuwvormingen (nieuwe afkortingen als *NASA*, *WISA*; firmanamen; en vormen als *Hanzen*, *bielzen* en *railzen*) met *z* worden uitgesproken. Ik geef dus meer gewicht aan dit soort produktieve trends dan aan een historische *s* in *Jansen* (uit 'Jans zoon'). Overigens gaan ook Booij's *nasaal* en *dorsaal* gewoon met een *z*. Over de psychologie van de regels heb ik hiervoor al gesproken. Rest mij hier

slechts de opmerking dat ik spelling natuurlijk niet prachtig vind 'omdat onderliggende vormen de mentale representaties van woorden zijn' (Booij). Dat zou raar zijn. Ik vind gewoon, als taalkundige, iets prachtig, geweldig en wonderbaarlijk *omdat het een systeem is* – of dat ineens blijkt te zijn! Dat veel van die systematiek in spelling fonologische echo's heeft, is een heel belangrijke 'heuristische sleutel', maar het is niet cruciaal voor een generatieve spellingtheorie (zie bijvoorbeeld de trema-analyse).

Ten slotte over de suggestie dat mijn analyse opnieuw inconsistenties oplevert. Sorry, dit lijkt wel zo maar het is niet zo (zie Wester 1987; bibliografie achter in mijn essay). *The magic word* is 'codafilter', en het spijt me dat ik ook hier niet de ruimte heb om uit te leggen wat dát nu weer voor wonder is.

Samenvattend: professor Booij's kritiek is kritiek op mijn essay, waarin ik eenvoudigweg niet alles kon uitleggen, en ook sommige dingen en beetje moest vereenvoudigen, voor de helderheid van het exposé. Wetenschappelijk gezien zou een discussie tussen ons daarom zinvoller geweest zijn wanneer mijn spellingtheorie zelf uitgangspunt was geweest, zoals die beschreven is in mijn vakpublicaties.